

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

رشته‌ی ایران اسلامی

پایان نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد

عنوان :

تحولات مازندران از شاه صفی تا طهماسب دوم (۱۰۳۸-۱۱۴۸ق)

استاد راهنما :

دکتر باقر علی عادل‌فر

استاد مشاور:

دکتر نصر ا... پور محمدی املشی

نگارنده:

سید قربان جعفر نژاد

زمستان ۱۳۹۰

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب سیدفریدان جمعی از دانشجوی رشته کامپیوتر (اسلامی) مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان تحقیق پهنای باند در سیستم های مخابراتی تأیید کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء و تاریخ

۳۱/۳/۹۱ سیدفریدان جمعی از

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
 معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی
 فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه/رساله

بدین وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد / دکتری ...
 دانشجوی رشته ...
 در تاریخ ۱۳۹۶/۱۲/۱۳ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره ۱۸.۷/۱۰.۷ و درجه بسیار خوب مورد تایید هیئت داوران قرار گرفت.

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبیه دانشگاهی	دانشگاه یا مؤسسه	امضا
۱	استاد راهنما	باقر محمدی	استاد	دانشگاه ...	[Signature]
۲	استاد مشاور	فریاد ...	استاد	دانشگاه ...	[Signature]
۳	داور خارج	محمد حسن ...	استاد	خوارزمی	[Signature]
۴	داور داخل	حجت ...	استاد	دانشگاه ...	[Signature]
۵	نماینده تحصیلات تکمیلی	محمد ...	"	"	[Signature]

تقدیر و تشکر

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

همچنین از استاد راهنما جناب آقای دکتر باقرعلی عادلفر و استاد مشاور جناب آقای دکتر نصراله پورمحمدی املشی که از هر گونه همکاری دریغ ننموده اند، تشکر نموده و کمال سپاس و قدردانی قلبی خود را ابراز می‌دارم.

شایسته است از دیگر اساتید گروه، دکتر محمدی، استاد علیپور، دکتر فلاح، دکتر بهشتی سرشت، دکتر رحیمی، دکتر آبادیان که در طول تحصیل از محضرشان بسی بهره‌ها برده‌ام نیز تشکر نمایم.

همچنین از کارکنان کتابخانه امام صادق(ع) قزوین و کتابخانه مرکزی دانشگاه بین‌المللی قزوین و کتابخانه مرکزی دانشگاه مازندران و مرکز مطالعات ساری شناسی و کتابخانه شهید کاکوی شهرستان جویبار کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایم.

چکیده

تاسیس دولت صفوی یکی از مهمترین رویدادهای تاریخی قرن دهم ق به حساب می آید که دستاوردهای مهمی برای ایران و خصوصاً مازندران به دنبال داشته است. یکی از این دستاوردها، تشکیل دولت متمرکز و یکپارچه است که باعث مطرح شدن ایران در سطح منطقه شد. از سوی دیگر در همین زمان خاندانهای متعددی در مازندران حکمرانی می کردند و پادشاهان صفوی سعی در برکناری این خاندانها داشتند و این امر مهم تا دوره ی پادشاهی عباس اول به درازا کشید. او توانست ضمن سرکوبی حکام استقلال طلب، مازندران را به صورت ایالت خاصه در آورد. از این زمان تا پایان حکومت صفویان، این منطقه به صورت وزیرنشین اداره می شد و با سقوط اصفهان توسط افغانها، به عنوان یک ایالت بیگلر بیگی نشین درآمد.

در این دوره دو مسئله سبب توجه بیشتر مازندران و به تبع آن پیشرفت چشمگیر در این منطقه شد. یکی انتخاب مازندران به عنوان پایتخت دوم از سوی شاه عباس اول و جانشینان او و مسافرتها ی پی در پی پادشاهان صفوی به این مناطق، دوم: اختلاف شدید اروپائیان و ایرانیان با عثمانی ها که مسیر جدیدی برای بازرگانی میان آنها به وجود آمد و آن مسیر جاده ی شمالی بود که اروپائیان از طریق روسیه به دریای مازندران و شهرهای شمالی داد و ستد می نمودند. دریای مازندران که تا این دوره اهمیتی در تجارت بین المللی نداشت، به یکباره مورد توجه دولتمردان ایرانی قرار گرفت و کشور روسیه که به امپراطوری بزرگی تبدیل شد، در ابتدا مناسبات حسنه ای با ایران برقرار نمود ولی پس از مدتی با مشاهده ی ضعف فرمانروایان ایرانی در اواخر حکومت صفوی، تجاوزات خود را به ایران آغاز نمود. مازندران با روی کار آمدن افغانها پایگاه مهمی برای طهماسب و دیگر بازماندگان صفویه که جهت احیاء مجدد قدرت صفوی تلاش می کردند، قرار گرفت و ایل قاجار نقش موثری جهت یاری رساندن به طهماسب دوم ایفا نمود. و همین رویداد پله ترقی این طایفه را فراهم کرد.

واژگان کلیدی: مازندران، صفویه، روسیه، دریای مازندران، ابریشم

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه و بیان مسئله
	فصل اول : کلیاتی از جغرافیای طبیعی و تاریخی مازندران
۱۲	طرح بحث
۱۲	آب و هوا
۱۳	آب و هوای مازندران از دیدگاه مورخان و سفرنامه نویسان
۱۶	رودخانه ها
۱۷	راهها
۱۸	وجه تسمیه طبرستان
۲۱	وجه تسمیه مازندران
۲۳	پتشخوارگر
۲۴	حدود قلمرو مازندران
۲۶	آمل
۲۹	اشرف البلاد
۳۱	ساری
۳۲	بابل
	فصل دوم : نگاهی اجمالی به تاریخ سیاسی مازندران قبل از صفویه
۳۵	مازندران در دوران قبل از اسلام
۳۷	مازندران در دوران اموی
۳۹	مازندران در دوران عباسی
۴۳	علویان طبرستان
۴۶	مازندران در دوره سلجوقیان
۴۹	مغولان در مازندران
۵۰	تیمور در مازندران
۵۱	حکومت‌های محلی

۵۱ قارنیاں
۵۲ باوندیان
۵۲ کیوسه
۵۲ اسپهبدیه
۵۳ کینخواریه
۵۳ آل گاوباره
۵۴ آل پادوسپان

فصل سوم : اوضاع سیاسی مازندران در دوران صفوی (از شاه صفی تا ظهور نادر)

۵۶ طرح بحث
۵۶ ابتدای صفویه تا پایان پادشاهی عباس اول
۶۲ شاه صفی و عباس دوم
۶۷ سلیمان و سلطان حسین
۷۰ دوران طهماسب دوم
۷۶ قیام نعیم بیگ کلاردشتی

فصل چهارم : دریای مازندران و نقش روسها در این منطقه

۷۹ طرح بحث
۷۹ دریای مازندران در گذر زمان
۸۳ اهمیت تجارت دریای نزد ایرانیان
۸۶ اوضاع روسیه درآستانه تشکیل دولت صفوی
۸۹ روابط با روسها از گذشته دور تا پایان حکومت عباس اول
۹۲ روابط با روسها از شاه صفی تا سلطان حسین
۹۸ روابط با روسها در دوران طهماسب دوم
۱۰۴ روابط اقتصادی با روسها

فصل پنجم : اوضاع اقتصادی

۱۰۹ طرح بحث
۱۰۹ جاده عباسی
۱۱۱ جاده عباسی از نگاه جهانگردان و مورخین

۱۱۴	املاک خاصه
۱۱۶	کشاورزی
۱۲۰	ابريشم
۱۲۳	شکار پرندگان و حيوانات وصيادی
۱۲۶	وضعيت بازرگانی
۱۲۷	صنایع دستی
فصل ششم : اوضاع اجتماعی و فرهنگي		
۱۳۰	طرح بحث
۱۳۰	علل مهاجرت ارامنه ، گرجيار ، يهوديان به مازندران
۱۳۳	علل کاهش جمعيت مهاجرين
۱۳۶	طبقات اجتماعی
۱۳۷	گرجيان
۱۳۸	يهوديان
۱۳۸	پوشاک
۱۴۱	معماری بناها
۱۴۳	خط و زبان
۱۴۶	گاهشماری
۱۴۷	مذهب
۱۴۷	طرح بحث
۱۴۸	مذهب در دوره قبل از صفويه
۱۵۰	مسلمانان
۱۵۱	مسيحيت
۱۵۳	يهود
۱۵۶	بناها
۱۵۸	كاخ صفی آباد
۱۵۹	همایون تپه ياگلستان تپه
۱۶۰	مسجد و مدرسه كاظم بیگ
۱۶۰	مسجد محدثين
۱۶۱	بقعه شيخ سلطان احمد
۱۶۱	مشاهير مازندران

۱۶۱ حکیم مومن
۱۶۲ ملا اسماعیل خواجوی
۱۶۳ خلیفه السلطان
۱۶۴ علامه محمد صالح مازندرانی
۱۶۵ امانی
۱۶۵ ملا محمد صوفی مازندرانی
۱۶۶ نتیجه
منابع و مأخذ	
۱۶۹ منابع اصلی
۱۷۲ سفرنامه‌ها
۱۷۳ تحقیقات
۱۷۷ مقالات
۱۷۸ چکیده انگلیسی

مقدمه و بیان مسئله

منطقه ی جلگه ای و کوهستانی شمال ایران به ویژه مازندران ویژگی منحصر به فردی در طول تاریخ داشته است. این منطقه بعد از ورود اسلام به ایران ، جزء آخرین نقاطی بود که توسط مسلمانان تصرف گردید. با تصرف مازندران توسط اعراب ،نواحی کوهستانی همچنان در اختیار فرمانروایان محلی قرار داشت . بعد از فتح این نواحی زبان و خط پهلوی بیشتر از سایر نقاط ایران متداول بود .از قرن سوم (هـ) به بعد گروههای مخالف حکومت عباسی مانند علویان با پناه گرفتن در این منطقه موفق به تشکیل دولت های مستقل شده اند .

از آنجایی که در طول قرون پنجم تا دهم غالب حملاتی که به ایران می شد از شمال شرقی کشورمان صورت می گرفت ایالت مازندران یکی از معبرها و مسیرهای ورود به مرکز ایران بود که جنگجویان شرق آسیا با عبور از آن صدمات زیادی به این منطقه وارد نموده اند. با تشکیل دولت صفوی رقابت شدیدی میان حکومت صفوی با مرعشیان بوجود آمد و مرعشیان برای حفظ استقلال خود با ازبکان در ارتباط بودند . شاه عباس اول در سال (۱۰۳ هـ) بساط حکومت مرعشیان و دیگر حکومت های محلی را برچیده و از این زمان به بعد مازندران شدیداً مورد توجه صفویان قرار گرفت . تجارت ابریشم برای شاه عباس اول اهمیت زیادی داشت.در این راستا گروههایی مانند ارمنیان، گرجیان، یهودیان، و...را به مازندران خصوصاً فرح آباد کوچاند تا از تجربه ی آن ها برای تجارت خارجی با اروپائیان و همچنین جهت افزایش محصولات کشاورزی استفاده نمایند.شاه عباس همچنین قاجارها را در استرآباد مستقر ساخت تا از حملات ترکمانان به داخل ایران جلوگیری نمایند. در این زمان با ظهور حکومت جدید در روسیه (ایوان مخوف) و دسترسی آنها بر دریای مازندران مناسبات جدیدی میان ایران و روسیه به وجود آمد. چون هدف و انگیزه ی اصلی روسها از ایجاد ارتباط با صفویه رسیدن به خلیج فارس بود این در صورتی است که ظهور دولتی قدرتمند در همسایگی ایران همچون عثمانی کشورهای اروپایی را بیشتر متوجه تجارت به دریای مازندران نمود .

در این پژوهش سعی شده است که به زوایای مختلف بحث و با استناد به منابع اصلی و پژوهش های تاریخی پرداخته شود.

این پژوهش در شش فصل تنظیم شده است : فصل اول به کلیاتی از جغرافیای طبیعی و تاریخی مازندران می پردازد . فصل دوم ، نگاهی اجمالی به تاریخ مازندران از ابتدا تا ظهور صفویه که در واقع مدخل ورود به بحث اصلی است .

فصل سوم ، اوضاع سیاسی این دوره را بررسی خواهد نمود . فصل چهارم ، نگاهی به دریای مازندران و نقش روسها در این منطقه . فصل پنجم ، اوضاع اقتصادی مازندران در این دوره و در فصل آخر ، اوضاع اجتماعی و فرهنگی مازندران بررسی خواهد شد . منابع دست اول در این دوره اشارات کمتری به مازندران داشته اند ولی خوشبختانه سفرنامه هایی چون شاردن و پیتر دلاواله تا حدودی این کاستی ها را جبران نموده اند .

سوال اصلی تحقیق

۱- نوع مناسبات امیران و خاندانهای بزرگ منطقه با دولت مرکزی از شاه صفی تا طهماسب دوم چه بود؟

سوالهای فرعی تحقیق

۲- تغییرات جمعیتی شاه عباس در مازندران چه پیامدهای را به دنبال داشت ؟

۳- علل اهمیت یافتن دریای مازندران در دوره مورد بحث (شاه صفی تا طهماسب دوم) چه بود ؟

فرضیه اصلی تحقیق

۱- با از میان رفتن حکومتهای محلی مانند مرعشیان و آل پادوسپانان در مازندران حاکمانی از سوی حکومت مرکزی اداره این منطقه را بدست گرفتند . با مشاهده ضعف صفویان حکومتهای محلی برای بدست گرفتن قدرت تلاش نمودند و هنگام سقوط اصفهان توسط افغانها مازندران پایگاه فعالیت طهماسب دوم بود .

فرضیههای فرعی تحقیق

۱- شاه عباس گروههای کثیری از آرامنه و گرجیها را به فرح آباد کوچ داد و مهاجرت این اقوام سبب افزایش تولید محصولات کشاورزی(به ویژه ابریشم) و همچنین واسطه تجارت ابریشم بوده اند و استقرار برخی قبایل در استرآباد سبب جلوگیری از حملات اقوام ترکمن به ایران شدند .

۲- ظهور حکومت جدید در روسیه (ایوان مخوف) ازیکسو، واقع شدن عثمانی در همسایگی ایران و رقابت این دولت با روسها و صفویان و همچنین نگاه جدید اروپائیان به مسیر تجارت از طریق دریای مازندران باعث اهمیت این دریا شد .

سوابق پژوهشی موضوع:

باتوجه به بررسی‌های کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اینترنتی مشخص گردید هیچ گونه کار منسجم و مستقلی در این زمینه تاکنون صورت نگرفته است. فقط تاریخ مازندران از اسماعیل مهجوری، تاریخ طبرستان اردشیر برزگر ، مازندران از عباس شایان به نگارش درآمده است که همه آنها به صورت اجمالی به تاریخ مازندران پرداخته اند . در این میان دو موضوع پایان نامه یکی از رقیه بابازاده که فواصل زمانی (۹۰۷ تا ۹۹۶ هـ) و دیگری از اکبر شهرکی تاریخ دوره های (۹۹۶ تا ۱۰۳۸ هـ) را مورد بررسی قرار داده اند .

بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق:

روش تحقیق در این موضوع عمدتاً توصیفی - تحلیلی به شیوه ی کتابخانه ای و استفاده از اسناد و مراکز آرشیوی می باشد.تحقیق در این موضوع ابتدا با تنظیم طرح اولیه و سپس شناسایی منابع و مآخذ آغاز می شود.

پس از این مرحله نوبت به جمع آوری اطلاعات (فیش برداری) می‌رسد با اتمام این مرحله اطلاعات گردآوری شده گزینش و طبقه بندی می شود و سپس تحقیق باتوجه به اطلاعات گزینش شده تدوین و تایپ خواهد شد و نهایتاً با رفع اشکالات باتوجه به تذکرات اساتید راهنما و مشاور برای دفاع آماده می گردد .

نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق:

در این پژوهش به این نتیجه می رسیم که با تصرف مازندران توسط شاه عباس اول و از میان رفتن حکومت‌های مستقل این منطقه مازندران از نظر سیاسی به ایالتی تابعه تبدیل می‌شود.در اواخر حکومت

صفوی و با مشاهده ضعف دولتمردان صفوی تلاش گروهها و خاندانهای محلی برای دست یافتن استقلال گذشته آغاز می‌شود. نتیجه این پژوهش نمونه‌هایی از این تلاشها را در مقابل حکومت مرکزی و همچنین بحرانهای حملات قزاقها و ترکمنها به این منطقه و تلاش قاجار برای رسیدن به قدرت را بیان خواهد نمود.

نقد و بررسی منابع:

منابع و مآخذ نیمه دوم عصر صفوی از تنوع زیادی برخوردار است و خصوصاً سفرنامه‌های متعددی در این دوره مشاهده شده است. با توجه به استفاده‌هایی که از منابع مختلف در این باب داشته‌ام آنها را می‌توان به چند دسته تقسیم نمود. منابع اصلی، سفرنامه‌ها و پژوهش‌های جدید.

الف) منابع اصلی

تاریخ طبرستان

این کتاب اثر ارزشمند بهاء الدین محمد فرزند اسفندیار است او اهل آمل و اولین تاریخنگار مازندران است و در شعر و شاعری نیز دست داشت. از زندگانی وی اطلاع چندانی بدست نیامده است. او پس از سفرش به بغداد به اندیشه نگارش تاریخ طبرستان افتاد و در نگارش کتابش از کتاب عَقْد سِحْر و قلائد دُرّ که به عربی نوشته شده بود و توسط خود او به فارسی ترجمه شد استفاده فراوانی نمود. این اثر مهم در سال ۶۱۳ هـ. ق به پایان رسید.

تاریخ طبرستان در سال ۱۸۵۷ م توسط برنهاردارن و سپس در سال ۱۹۰۵ م توسط ادوارد براون به چاپ رسید و پس از آن به کوشش عباس اقبال در سال ۱۳۲۰ ش در دو جلد به چاپ رسیده است محتوای کتاب تاریخ طبرستان از بنیاد طبرستان آغاز می‌شود و تا انقراض سلسله دوم آل باوند به پایان می‌رسد. او احتمالاً به هنگام یورش مغولان به خوارزم (۶۱۷-۶۱۸ هـ. ق) که در آن منطقه حضور داشت کشته شد.

تاریخ رویان

این کتاب نوشته اولیاء الله آملی است که تاریخ رویان را از گذشته های دور تا ۷۶۴ هـ ثبت کرده است. اولیاء الله ابتدا در آمل زندگی می کرد ولی بر اثر واقعه ی آمل را ترک و به رویان رفت و در این زمان در رویان استندار فخرالدوله شاه غازی حکومت می کرد و اولیاء الله تاریخ رویان را به پیشنهاد همین شاه نوشته است. تاریخ رویان دارای گزارشهای دقیقی درباره وقایع سالهای ۶۱۳ تا ۷۶۴ هـ ق که مورخ خود در بسیاری از آن حوادث حضور داشت می باشد . او بیشتر مطالب را از تاریخ طبرستان ابن اسفندیار اخذ نموده، ولی اشاره ای به آن نکرده است. البته گزارش وقایع بعد از سالهای تالیف طبرستان ابن اسفندیار را باید از خود اولیاء الله دانست .

تاریخ طبرستان و رویان و مازندران

نویسنده کتاب میرسیدظہیر الدین بن نصیرالدین می باشد که در سال ۸۱۵ هـ در آمل متولد شد. او به عنوان فرمانده جنگی از طرف فرمانروای گیلان چندین بار با حکام دست نشانده تیموریان در مازندران وارد جنگ شد و به دربار کارکیا میرزا علی لاریجانی رفت و در مجموع یک فرد لشکری بود و هم دیوانی و با وجود این مشکلات این اثر مهم را به نگارش در آورده است. این اثر اطلاعات مهمی در مازندران در قرن نهم هجری می باشد . نویسنده کتاب مطالب زیادی از کتاب تاریخ طبرستان ابن اسفندیار اقتباس نمود بدون آنکه از منبع مورد استفاده نامی برده باشد .

نخستین بار در سال ۱۸۵۰ م برنهارداران در سن پترزبورگ این کتاب را به چاپ رساند و چاپ بعدی آن را عباس شایان در سال ۱۳۳۴ ش بعهده گرفت و در نهایت محمد حسین تسبیحی در سال ۱۳۴۵ ش مجدداً آنرا چاپ نمود.

تاریخ مازندران

ملا شیخعلی گیلانی آن را در سال ۱۰۴۴ هـ نوشته است و کتابی است در نهایت اختصار که تاریخ جهان از تکوین آفرینش آغاز می‌کند و تا شاه عباس اول ادامه می‌دهد او در این کتاب به بررسی اقدامات عباس اول در بر انداختن حکومت‌های محلی در مازندران اشاره نموده است. این کتاب را دکتر منوچهر ستوده در سال ۱۳۵۲ ش تصحیح نموده است .

عالم آرای عباسی

نویسنده کتاب اسکندر بیگ یکی از منشیان و مورخان معروف عصر صفوی است که در سال ۹۶۸ هـ ق متولد شد و در سال ۱۰۴۳ هـ وفات یافت . او در سال ۹۱۴ هـ به همراه حمزه میرزا به عنوان منشی دیوان در سرکوبی شورشیان حضور داشت و در سال ۱۰۰۱ هـ نزد شاه عباس اول به اصفهان رفت و در زمره منشیان او درآمد .

در زمان سلطنت شاه صفی نیز با ثبت رویدادهای این دوره پرداخت که با مرگ او کارش متوقف شد. اسکندر بیگ به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشت و همواره در کنار شاه و درباریان در مناطق مختلف از جمله در مازندران حضور داشت به همین دلیل اثر اومی تواند مفید باشد .

عباسنامه

مؤلف این کتاب ابوالفضل میرزا محمد طاهر وحید قزوینی است که در سال ۱۰۱۵ هـ ق در قزوین متولد شد او و برادرش محمد یوسف مؤلف تاریخ خلدبرین جزو مورخان بزرگ و معاصر شاه عباس دوم بودند. او در ابتدا در آغاز سلطنت شاه عباس دوم مجلس نویس و بعد واقعه نویس بود و در زمان وزارت خلیفه سلطان مورخ رسمی دربار شد و در زمان شاه سلیمان به وزارت دیوان سپاهی یا عمادالدولگی رسید . این کتاب شامل وقایع دوران پادشاهی عباس دوم تا سال ۱۰۷۳ هـ ۱۶۶۶ م ، و بهترین منبع تاریخی این دوره از تاریخ صفوی می باشد. با توجه به اینکه مؤلف همواره به عنوان مورخ در کنار شاه حضور داشت اشرافیت کاملی بر

اوضاع کشور داشته و چندین بار نیز به مازندران سفر نموده و اطلاعات جامعی از مازندران ارائه کرده است. زمان در گذشت مولف این کتاب حدود سالهای ۱۱۱۰ هـ - ۱۱۱۹ هـ نوشته اند.

خلد برین

یکی از کتب تاریخی مهم که در عصر صفوی نوشته شده ، کتاب خلد برین اثر محمد یوسف واله اصفهانی است . این کتاب تاریخ عمومی قطوری است در هشت روزه که روزه هشتم که بیشترین بخش کتاب را شامل می شود درباره پادشاهی صفویان است و تا دوره شاه سلیمان را شامل می شود . کتاب خلد برین از کتابهای قبل از خود خصوصاً خلاصه التواریخ تاثیر زیادی پذیرفت . تاریخ تالیف آن ۱۰۷۸ هـ . ق است .

ب) سفرنامه ها

رفت و آمد اروپائیان به ایران در دوره صفویه خصوصاً شاه عباس اول به بعد نتایج مفیدی برای کشورمان به دنبال داشته است. این سیاحان که با اهداف و انگیزه های سیاسی، تجاری، علمی، و مذهبی به ایران آمدند ، آثار ارزشمندی برای تاریخ ایران از خود بر جای گذاشتند.

سفرنامه پیترو دلاواله

پیترو دلاواله در سال ۱۵۸۶ م در رم ایتالیا متولد شد. او قبل از سفر به ایران در مناطقی چون قسطنطنیه ، مصر، بغداد سفر نموده و سپس به ایران آمد و حدود شش سال در ایران ماند و اقامت او در ایران همزمان با پادشاهی عباس اول بود. او برای دیدار با شاه مجبور سفر به مازندران شد ماهها در مازندران به انتظار دیدن شاه بود و همین فرصت کافی بود تا او شناخت مناسبی از این منطقه داشته باشد. در واقع سفرنامه او از بسیاری جهات برای این منطقه حائز اهمیت است از اقدام شاه عباس در کوچ مهاجرین گرجی و آرامنی و از وضعیت هر یک از این اقوام ، از احداث جاده عباسی و بناهای در حال احداث . نکته حائز اهمیت در خصوص این سفرنامه نگاه بی طرفانه دلاواله به گروههای مسیحی در ایران از جمله در مازندران بود.

سفرنامه آدام اولتاریوس

سفرنامه اولناریوس مرجع مهمی برای پژوهش مورخین در این دوره می باشد. او در عهد شاه صفی به همراه فرستاده دوک هلشتاین به ایران آمد و به دو زبان ترکی و فارسی نیز مسلط بود. انگیزه اصلی او از سفر به ایران تجاری بود. اولناریوس یک سال و نیم در ایران بود و دقیقاً اوضاع ایران را بیان نموده است. سفرنامه اولناریوس دارای اطلاعات سودمندی در باب آداب و رسوم ایرانیان و وضعیت اقتصادی آنها در دوره شاه صفی است.

سفرنامه تاورنیه

ژان باتیست تاورنیه جهانگرد فرانسوی در سال ۱۶۰۵م در پاریس متولد شد. او در فاصله سالهای (۱۶۳۲-۱۶۶۸ م) شش بار به ایران سفر نمود. سفر اول در زمان سلطنت شاه صفی و سفرهای دیگرش در زمان عباس دوم و شاه سلیمان بود. او در هشتاد سالگی تصمیم داشت دوباره عازم ایران شود ولی در میان راه در اسمولنسک وفات یافت. تاورنیه در سفرنامه خود مسائل مختلفی چون راهها و روستاها و شهرهای ایران و نوع حکومت و مسائل دیگر را به تحریر در آورد و اطلاعات گرانبھائی را از این دوره در سفر نامه خود به یادگار گذاشت.

شاردن

مهمترین سفرنامه عصر صفوی سیاحتنامه شاردن می باشد که در واقع دائرة المعارف تاریخ و فرهنگ ایران عصر صفوی است. جهانگرد فرانسوی که در سال ۱۶۶۵ م / ۱۰۷۶ م به ایران آمد و تا سال ۱۰۸۸ م دو بار دیگر نیز از ایران دیدن کرد. او در ابتدا نخستین کتاب خود را درباره ایران و مردم و دربار آن به نام تاجگذاری سلیمان نوشت. اما کتاب ارزشمند او کتاب ده جلدی سیاحتنامه که مورد استفاده نویسندگان معروفی چون روسو، ولتر، منتسکیو قرار گرفته است. شاردن با توجه به اینکه نسبت به سیاحان دیگر مدت بیشتری در ایران حضور داشت و در حدود ده هفته در مازندران زندگی کرد. اطلاعات بسیار مفیدی در خصوص وضعیت اقلیتها، بناها، شیوه اداره این منطقه، حملات قزاقها و .. ارائه کرده است.

ج) پژوهش‌های جدید

۱- التدوین فی احوال جبال شروین

اثر محمدحسن خان اعتماد السلطنه نویسنده درباری ناصرالدین شاه قاجار است او همراه ناصرالدین شاه به مازندران آمد و در سال ۱۳۱۳ هـ. ق این اثر چاپ شد. اعتماد السلطنه بر آن بود که تاریخ سواد کوه را بنگارد اما چون رویدادهای سوادکوه به سبب پیوستگی تاریخ این منطقه با دیگر نقاط مازندران ناگزیر رویدادهای مازندران را آورده است. او چون به زبان فرانسوی آشنایی داشت از تحقیقات اروپائیان نیز استفاده نموده است.

۲- سفرنامه مازندران و استرآباد

مؤلف کتاب یانست لویی رابینو است. او از سال (۱۹۰۶ تا ۱۹۱۲م) شش سال به عنوان کنسول انگلستان در رشت بود و در طول این فاصله دوبار به مازندران سفر کرده است و همچنان که خودش اشاره نموده شانزده سال به جمع آوری اطلاعات درباره مازندران وقت صرف نموده است. این کتاب درباره وضع جغرافیائی و تاریخی این دو ایالت کتاب بسیار مفیدی است و مؤلف کتاب در تمام مسیر حرکت خود ضمن مشاهداتی دقیق به جمع آوری اطلاعات پرداخته است.

۳- تاریخ طبرستان برزگر

این کتاب اثر اردشیر برزگر می باشد. برزگر از نخستین بنیانگذاران نخستین مراکز فرهنگی بابل در سال ۱۳۲۹ ش این کتاب را به نگارش در آورد و در واقع این کتاب نخستین کتابی است که تاریخ طبرستان را بر مبنای متون کلاسیک و پژوهش نوین نوشته است. مؤلف کتاب برای تدوین این اثر از سه منبع بسیار مهم تاریخ طبرستان ابن اسفندیار، تاریخ رویان اولیاء الله آملی و تاریخ طبرستان، رویان، مازندران میرزطاهر الدین مرعشی بهره برده است. این کتاب در سه جلد با تصحیح محمد شکر فومنی چاپ شده است.

۴- تاریخ ایران پژوهش کمبریج

جلد ششم تاریخ کمبریج اوضاع ایران را از سقوط حکومت ایلخانان تا پایان دوره صفویه را مورد بررسی قرار داده است. این مجموعه در دوازده فصل می باشد که فصل اول آن اوضاع سیاسی دوره صفویه توسط رویمر به نگارش درآمده است. این فصل وضعیت تجاری ایران با اروپائیان و خصوصاً با روسها و وضعیت اقتصادی و کشاورزی (به ویژه ابریشم) اهمیت به خصوصی دارد .